

Ю. М. Лаўрык

Пытанні атрыбуцыі і апісання габрэйскіх пергаміновых рукапісаў ва ўмовах айчынных музеяў і бібліятэк

Уступ

Сталая прысутнасць габрэяў на Беларусі пацвярджаецца актывымі дакументамі з 2-й паловы XIV ст., але пэўныя меркаванні дазваляюць датаваць іх з'яўленне на нашых землях, быць можа, нават і XII ст.¹ Габрэі актыўна выкарыстоўвалі пісьмо як у рэлігійнай практыцы, так і ў грамадскім жыцці, дзякуючы чаму на нашых землях утварыўся вялікі масіў кніжных помнікаў — як рукапісных, так і друкаваных. (Габрэйскі кнігадрук распачаўся ў Заходняй Еўропе ў XV ст., у Рэчы Паспалітай — у XVI ст., а на ўласна беларускіх землях — напрыканцы XVIII ст.; уладальніцкія запісы на габрэйскіх выданнях рознага часу і паходжання сведчаць пра іх бытаванне на Беларусі — для прыкладу, венецыянскае 1545–1546 гг. выданне рэспонсаў Саламона бен Андрэта належала ў XIX ці пач. XX ст. Язэпу Доўбэру Галеві Салавейчыку з Брэста-Літоўскага, **בריסק דליטע**)². Разам з тым, напрацягу ўсяе гісторыі беларускага габрэйства этнічная самаізаляцыя і рознастайныя рэлігійна-культурныя ды сацыяльна-палітычныя фактары неаднаразова спрычыняліся да знішчэння ці вывазу кніг па-за межы нашай краіны; асабліва трагічна на лёсе гэтага масіву адбыліся падзеі міжваеннага часу і 2-й Сусветнай вайны.

Тым не менш, да сённяшняга дня айчынным музеям і навуковым бібліятэкам час ад часу прапануюцца для набыцця кніжныя помнікі, напісаныя (або надрукаваныя) як т. зв. “габрэйскім³ квадратным пісьмом”,

¹ Гл.: Katz, Dovid. Lithuanian Jewish Culture / by Dovid Katz, Vilnius University. — Vilnius: Baltos lankos, 2004. — P. 13.

² Варганов, Ю. П. Еврейские палеотипы Российской национальной библиотеки / [сост.] Ю. П. Варганов. — СПб: Изд-во РНБ, 1996. — С. 73.

³ Насамрэч, гэтае пісьмо мае арамейскае паходжанне.

так і — што радзей — адпаведным курсівам (прыклад апошняга, у прыватнасці, дае талмудычны рукапіс са збораў ЦНБ НАНБ: ф. 3, воп. 1, адз. зах. 480). Безумоўна, іх поўнавартае навуковае вывучэнне і апрацоўка патрабуе глыбокага ведання габрэйскай культуры і рэлігіі; справа яшчэ болей ускладняецца фактам, што такія помнікі могуць змяшчаць тэкст як на старажытнагабрэйскай мове, так і на арамейскай, і на ідыш.

Паколькі ў штаце пераважнай большасці айчынных музеяў і бібліятэк адмыслоўцы ў галіне гעбраістыкі адсутнічаюць, названыя вышэй акалічнасці вымагаюць, каб музейныя супрацоўнікі дзеля ажыццяўлення атрыбуцый звярталіся па дапамогу да спецыяліста з боку, што не заўсёды магчыма нават у Мінску і абласных гарадах, не кажучы ўжо пра меншыя населеныя пункты.

Аднак паколькі праблема патрабуе свайго развязання, звернем увагу, што кансэрватыўнасць артадаксальнага юдаізму ў значнай меры палягчае задачу атрыбутавання — прынамсі, у дачыненні да найбольш стабільнай з тэкставага гледжання часткі помнікаў, а менавіта, рукапісаў літургічнага і малітоўна-абрадавага прызначэння⁴. Мэта гэтага артыкула — забяспечыць супрацоўнікаў музеяў інструментарыям, які ў выпадку патрэбы дапаможа здабыць неабходныя веды і выпрацаваць навыкі, а ў выніку — самастойна ажыццяўляць атрыбуцыю і апісанне манускрыптаў такога роду.

Матэрыяльная структура габрэйскага сувоя

Традыцыйныя патрабаванні да літургічных кніг юдаізму агаворваюцца ў талмудычных трактатах “Сафрым”, “Сэфер Тора” і “Мэгілёт”, а таксама ў творах пазнейшай, т. зв. “галахічнай”, літаратуры — у прыватнасці, у кнізе Майманіда “Мішнэ Тора” і ў “Шульхан Аруху” Язэпа Каро (з дадаткамі па ашкеназійскіх традыцыях Майсея Ісэрлеса). Разам з тым, належыць адзначыць, што не ўсе з гэтых патрабаванняў выконваліся пісальнікамі дакладна, прыклады чаго можна знайсці ці не ў кожным габрэйскім літургічным манускрыпце з айчынных кнігасховішчаў. Паколькі гэтае пытанне выходзіць па-за межы нашага цяпершняга даклада, мы на ім адмыслова спыняцца не будзем, але адзначым, што на літургічныя ці малітоўна-абрадавы характар габрэйскіх манускрыптаў зазвычай ўказваюць наступныя прыкметы:

⁴ Падкрэслім тут, што згодна з тэмай канферэнцыі мы засяроджваемся на характарыстыцы кніг, якія ўжываліся на Беларусі да XIX ст. уключна, і не бяром пад увагу новаўвядзенні, якія могуць мець месца ў набажэнстве сучасных рэфармісцкіх кірунках юдаізму — як, напрыклад, літургічнае чытанне Торы не з сувою, а з кодексу, і да т. п.

- форма кнігі ў выглядзе сувою (на адрознасць ад прывычнага для нас кодексу);
- выкарыстанне ў якасці пісьмовых матэрыялаў пергаміну і высокагатурнавага чорнага атраманту (таксама, першае слова Торы можа быць таксама вылучана чырвонай цынобрай);
- выкананне тэксту ўрачыстым “квадратным” пісьмом (не курсівам) з выражаным імкненнем да каліграфічнасці напісання.

Разам з тым, не ўсе кнігі, што выкарыстоўваліся ў малітоўна-абрадавай практыцы, павінны былі абавязкова мець выгляд сувоя. Так, у прыватнасці, “Гагада шэль Пэсах” ў Заходняй Еўропе ўжо ў сярэднявеччы прымае выгляд кодэкса (напрыклад, т. зв. “Гагада з птушынымі галовамі” 1300 г. з Германіі) і менавіта ў такім выглядзе выдаецца друкам, пачынаючы з XVI ст.

Аднак на беларускіх землях такія манускрыпты захоўваюць традыцыйны выгляд (прыклад сувоя пасхальнай гагады дае нenumараваны рукапіс з экспазіцыі Музея гісторыі і культуры габрэяў Беларусі ў Мінску). На цяперашні час можна сцвярджаць, што ў выглядзе пергамінавага сувоя на Беларусі бытавалі наступныя разнавіднасці літургічных і малітоўна-абрадавых кніг: “Сэфэр Тора”, “Гафтарот”, “Хамэш магілёт” і “Гагада шэль Пэсах” (пра кожную з іх мы скажам некалькі словаў ніжэй).

Асобную праблему ўяўляе пытанне пра форму бытавання традыцыйных зборнікаў малітваў, чытаных у сінагозе: са згадак у літаратуры вынікае, што яны таксама павінны былі мець выгляд пергаментнага сувоя, аднак у айчынных кнігазборах такія манускрыпты намі дагэтуль не выяўленыя. Затое разнастайныя друкаваныя выданні “Сідура” (штодзённы малітоўнік) і “Махзора” (святочны малітоўнік) — у т.л., з правененцыямі беларускага паходжання — сустракаюцца даволі часта;⁵ цяжка сцвярджаць адназначна, што яны ўжываліся толькі для прыватнай малітвы. Аднак, паколькі аргументы “ex silentio” не ўяўляюцца дастаткова пераканаўчымі, пытанне пра форму бытавання літургічных малітоўнікаў пакідаем адкрытым.

Падкрэслім, што кнігі, якія бытавалі ў форме сувояў, перапісваліся на пергаміне — г. зн., вырабленай адмысловым чынам скуры хатніх жывёлаў (у выпадку габрэйскіх рукапісаў толькі кашэрных). Мы звяртаем адмысловую ўвагу на выкарыстанне ў гэтых мэтах менавіта пергаміна, паколькі нам вядомыя выпадкі, калі музейшчыкі пры апісанні фрагментаў Торы памылкова ўказвалі ў якасці матэрыяла паперу — “навошчаны аркуш ватмана”. (Разам з тым заўважым, што ў іншых культурах сувоі сапраўды маглі

⁵ Сярод апошніх прыкладаў назавем “Махзор” з уладальніцкімі надпісамі 1860-х гг. бабруйскага равіна з комплексу габрэйскіх кніг XIX — пач. XX ст., прапанаванага для закупкі ў Прэзідэнцкую бібліятэку; сам комплекс таксама мае мясцовае паходжанне.

склеівацца з аркушаў паперы: напрыклад, далавар — пахавальны сувой беларускіх татараў са збораў НГМ РБ: КП 48297)

Паколькі у працэсе вырабу пергаміна аркушы атрымліваліся рознага памеру, іх раўнялі па даўжэйшым краі з мэтай атрымаць ў далейшым аднолькавай шырыні сувой. На даўжыню аркушаў зазвычай адмысловай увагі не звярталі, таму яна часта адрозніваецца нават у складзе аднаго сувоя. Пасля заканчэння пісання аркушы адмысловым спосабам сшываліся пры дапамозе ядвабнай ніткі або жылаў кашэрных жывёлаў (у айчынных рукапісах апошнія намі дагэтуль не былі заўважаныя). Для ўмацавання шва, на яго са знешняга боку сувоя часта накладваліся простакутныя лапікі пергаміна — найчасцей, у колькасці 2-3 (у залежнасці ад фармата рукапіса).

На пачатковым і канцавым аркушы тэкст пісаўся са значнымі адступамі ад края. Адступы пакідаліся дзеля таго, каб мець магчымасць прымацоўваць гэтыя аркушы да адмысловых драўляных стрыжняў, называных “эц-хаім” (עץ-חַיִּים — “дрэва жыцця”); гэта рабілася для зручнасці разгортвання сувоя. Пасля прымацавання “эц-хаім” павінен быў яшчэ заставацца прабел паміж стрыжнямі і тэкстам шырынёй, прынамсі, у два пальцы (дзве цалі).

“Эц-хаім” вырабляліся і аздабляліся асаблівым чынам. На ніжнія канцы стрыжняў насаджваліся асадкі з суцэльна вытачанымі ці накладнымі дыскамі-абмежавальнікамі, якія не дазвалялі пергаміну саслізгваць (часам такія асадкі выточваліся разам са стрыжням з аднаго кавалку дрэва).

Верхнія канцы стрыжняў таксама маглі заканчвацца аналагічнымі асадкамі, але ў выпадку Торы яны часта ўпрыгожваліся адмысловымі кунштоўна вырабленымі з металу (часта срэбнымі) аздобамі — т. зв. “рыманім” (רמונים значыць “яблыкі гранату”). Падчас некаторых святаў ахінуты адмысловай “мантыяй” (מעיל) рукапіс увенчваўся зверху каронай; а зверху на ланцужку прымацоўвалася срэбная шылдачка-“гас” (שן) з выявай скрыжальляў Майсея і акенцам для азначэння чытання, на якім сувой разгорнуты (такія шылдачкі час ад часу трапляюць ў айчынныя зборы, выклікаючы здуменне музейных супрацоўнікаў).

Дзеля таго, каб не перагортаць сувой кожны раз нанова, пергаміновыя рукапісы захоўваліся ў напярэжорнутым стане⁶: канцы сувоя навіваліся кожны са свайго боку на адпаведны “эц-хаім” так, што патрэбны для чытання фрагмент трапляў пасярэдзіне, а сам рукапіс уяўляў з сябе як бы два складзеныя разам скруткі. Такі спосаб захавання дапамагаў у кароткі час адшукаць месца чарговага чытання, але, разам з тым, спрычыняў-

⁶ Гэта датычыць, перадусім, Торы — з увагі на значную даўжыню сувоя і паслядоўнасць літургічнага чытання паасобных перыкопаў.

ся да характэрнага пашкоджання манускрыпта: пасля доўгага ужывання або падчас гвалтоўнага выдалення з сінагогі рукапіс нярэдка разрываўся ўздоўж шва паблізу адгорнутага фрагмента. Менавіта гэтай акалічнасцю тлумачыцца факт, што ў значнай колькасці габрэйскіх сувояў з айчынных кнігасховаў адзін “эц-хаім” страчаны разам з прымацаваным да яго пачаткам ці канцом рукапісу.

Тэкставы склад манускрыптаў

Тора

Тора (תורה — даслоўна: Закон) ляжыць у аснове габрэйскага рэлігійнага і звычайнага жыцця. Юдаізм разрознівае Тору пісаную і Тору моўленую: першая ўяўляе з сябе біблейскае Пяцікніжжа; другая з’яўляецца вусным каментаром да апошняга ў кантэксце габрэйскіх звычайных практык (зрэшты, з часам і “моўленая Тора” набыла пісаную форму ў выглядзе Талмуда). У межах цяперашняга артыкула нас цікавіць толькі Тора пісаная (Пяцікніжжа), а дакладней — “Сэфэр Тора” (ספר תורה — дасл.: “Кніга Закона”), то бо, пергаментны сувой, напісаны квадратным пісьмом з захаваннем належных патрабаванняў і прыдатны для ўжывання ў сінагозе.

Згодна з літургічнай практыкай юдаізму Тора павінна прачытвацца ў сінагозе напрацягу года. Дзеля гэтага яе яшчэ ў старажытнасці падзялілі — з улікам высакосных гадоў — на 54 фрагменты, якія чыталіся кожны тыдзень. Каб мець поўны цыкл, у невысакосныя гады некаторыя з чытанняў злучалі разам. З увагі на статус Торы, да яе ставіліся з асаблівай пашанай, часцей перапісвалі і больш беражліва захоўвалі, што і абумовіла пераважную прысутнасць у айчынных і музейных зборах менавіта гэтага віда габрэйскіх літургічных рукапісаў.

Гафтарот

“Гафтарот” (הפטרות) у перакладзе са старажытнагабрэйскай мовы азначае “развітанне, заканчэнне”; гэтым словам абазначаюцца вытрымкі з кніг біблейскіх прарокаў, якія чытаюцца ў сінагозе пасля Торы. Тэкставы склад гэтых чытанняў не так моцна дэтэрмінаваны, як у іншых літургічных рукапісах, і можа адрознівацца ў розных супольнасцях (напрыклад, сефардскія “Гафтарот” розняцца ад ашкеназійскіх).

Хамэш мэгілёт

Пад назвай “Хамэш мэгілёт” (חמש מגילות — “Пяць сувояў”) габрэйская традыцыя абагульняе тэксты, што чытаюцца на пэўныя святы і дні юдэйскага літургічнага году: а менавіта, біблейскія кнігі “Песня песняў”

(שיר השירים), “Рут” (רות), “Ляментациі Ярэміі” (איכה), “Эклезіяст” (קהלת) і “Эстэр” (אסתר).

Той факт, што тэксты гэтага збору чыталіся паасобку, у аддаленыя адзін ад аднаго дні літургічнага году, спрычыніўся да іх бытаванне таксама ў якасці самастойных рукапісаў. У першую чаргуэта датычыць Кнігі Эстэр, пра што сведчаць два асобнікі апошняй са збораў ЦНБ НАНБ (рукапісны фонд Аддзела рэдкай, рукапіснай і старадрукаванай кнігі: ф. 23, воп. 1, адз. зах. 481), а таксама сувой “Хамэш мэгілёт” НГАБ з захаваным канцавым “эц-хаім”, але без тэкста згаданай кнігі (ф. 1481, воп. 1, адз. зах. 3). Рукапісы меншага аб’ёму, што бытавалі асобна, зазвычай “эц-хаім” не мелі.

Гагада шэль Пэсах

Выраз “Гагада шэль Пэсах” (האגדה של פסח) можна перакласці як “Пасхальны аповяд”. У гэтай кнізе змяшчаюцца чытанні з Кнігі Выхаду, прысвечаны выйсцю габрэяў з Егіпту, а таксама малітвы, настаўленні, каментары і парадак правядзення “сэдэра” — урачыстай сямейнай вячэры, на якой адзначаецца гэтае свята.

Сувойчыкі для мэзузы і тфілін

Сустракаюцца ў айчынных зборах і невялікія фрагменты пергаміна з біблейскімі цытатамі. Яны таксама выкарыстоўваліся ў малітоўна-абрадавых мэтах: укладаліся ў мэзузу або ў тфілін. Мэзуза (מזוזה) — гэта выразаная ў браме адмысловая невялікая ніша ці футаральчык, прымацаваны да дзвярнога вушака; тфілін (תפלין) — пара адмысловых скураных скрыначак, якія прававерныя юдэі навязвалі на левае плячо і галаву падчас ранішняй малітвы. У мэзузу ўкладаліся цытаты з Кнігі Паўторанага Закону (Паўт. Зак. 6: 4-9; 11: 13-21), а ў тфілін — з Кнігі Выхаду (Вых 13: 1-10) і з Кнігі Паўторанага Закону (Паўт. Зак. 6: 4-9; 11: 13-21).

Дапаможнікі, патрэбныя для ажыццяўлення атрыбуцыі габрэйскіх манускрыптаў

Атрыбуцыя габрэйскіх літургічных рукапісаў манускрыптаў вымагае ведання “квадратнага” алфавіта і, прынамсі, асноваў граматыкі, а таксама наяўнасці элементарных навыкаў чытання габрэйскіх тэкстаў. Ва ўмовах Беларусі найбольш рэальнай магчымасцю атрымаць неабходныя веды і навыкі ў гэтай галіне бачыцца самастойная праца з падручнікам. У гэтай сітуацыі можна парэкамендаваць, у прыватнасці, вельмі папулярны і неаднаразова перавыдаваны за мяжой дапаможнік аўтарства Томаса Ламдзіна “Introduction to Biblical Hebrew”. Перакладзены на расейскую мову

ў 1990-х гг., гэты падручнік таксама вытрымаў некалькі выданняў⁷ і, здаецца, яшчэ даступны для набыцця ў мінскай сядзібе “Біблейскага таварыства ў Рэспубліцы Беларусь” па адрасе Чыгладзэ, 19 (e-mail: byebs@open.by).

Згаданы падручнік забяспечаны кароткім слоўнічкам, аб’ём якога, аднак, не ўяўляецца дастатковым для працы з рукапісамі. Запоўніць гэты прабел можа лічбавая версія старажытнагабрэйскага слоўніка Джэфа Бэнэра⁸, даступная для бесплатнага спампавання на шэрагу электронных рэсурсаў у сеціве (пошук праз Google). На жаль, у некаторых выпадках ангельскамоўнасць гэтага слоўніка можа стаць перашкодай для карыстання ім музейнымі супрацоўнікамі, а беларуска-ці расейскамоўныя дапаможнікі такога кшталту, наколькі нам вядома, адсутнічаюць. У такіх выпадках можна рэкамендаваць зацікаўленым звяртацца да расейскамоўных слоўнікаў сучаснага іўрыта — мовы, якая развілася на аснове біблейскай і шмат што з апошняй успрыняла (а ў першую чаргу, рэлігійную лексіку).

Паколькі большасць габрэйскіх літургічных сувояў змяшчаюць менавіта біблейскія тэксты, падставовым дапаможнікам пры іх атрыбуцыі будзе выданне кніг Старога Завету на старажытнагабрэйскай мове. Дзеля нашых мэтаў падыходзіць кожнае крытычнае выданне гэтых тэкстаў. Так, у прыватнасці, аўтар гэтых радкоў карыстаецца брытанскім выданнем Снэйта⁹, аднак больш вядомай і пашыранай у навуковых колах з’яўляецца т. зв. “Штутгартская габрэйская Біблія” (“Biblia Hebraica Stuttgartensis”). Выданні “Штутгартскай Бібліі” таксама даступныя для набыцця ў мінскай сядзібе “Біблейскага таварыства”. Там жа, да слова, можна набыць і Біблію на беларускай мове ў перакладзе кс. Ул. Чарняўскага, значна больш прыдатную для цытавання Святога Пісьма, чым пераклад В. Сёмухі.

Дзеля хуткага пошуку патрэбных месцаў у Старым Запавеце добра прыдаюцца выдадзеныя на даступнай для атрыбутара мове праваслаўныя “Сімфоніі”, каталіцкія “Канкарданцыі”, але асабліва — электронныя выданні Бібліі, забяспечаныя пашукавіком словаў. Мы адмыслова не ўказваем тут нейкага канкрэтнага выдання, таму што такога роду дапаможнікі неаднойчы перавыдаваліся і перавыдаюцца на розных мовах, а іх адшуканне ў бібліятэках ці кнігарнях не складзе праблемы.

⁷ Апошняе выданне: Ламбдин, Томас О. Учебник древнееврейского языка / Томас О. Ламбдин; пер. с англ. Якова Эделькинда, под ред. Михаила Селезнёва. — Изд. 3-е, перераб. — Москва: Российское Библ. общ-во, 2003. — 508, [2] с.

⁸ Benner, Jeff A. Ancient Hebrew Dictionary: 1000 Verbs and Nouns of the Hebrew Bible / by Jeff A. Benner. — College Station: Virtualbookworm.com Publishing Inc., 2009. — 200, [1] p.

⁹ ספר תורה וכתובים = [Hebrew Old Testament] על ידי Norman Henry Snaith. — London: The British and Foreign Bible Society, [1979]. — 1362 p.

Адзначым, што пры атрыбуцы і апісанні габрэйскіх рукапісаў можна (а часам гэта нават і зручней) выкарыстоўваць не поўны тэкст габрэйскай Бібліі, а выданні паасобных кніг. Яны ў вялікай колькасці выпускаюцца ізраільскімі выдавецтвамі, прычым, дастаткова часта забяспечваюцца і расійскім перакладам з разлікам на юдэяў з былога СССР (у якасці прыкладу назавем выданне “Пяць мэгілёт і гагада шэль Пэсах”,¹⁰ якім у свой час даводзілася карыстацца і аўтару гэтых радкоў). Сёння такія выданні нярэдка трапляюць у бібліятэкі габрэйскіх культурных цэнтраў ды арганізацый у Беларусі, і іх можна атрымаць для карыстання ці зняцця копіі.

Вышэйсказанае варта аднесці і да малітоўнікаў. Пакольку музейшчыку-“негебраісту” зручней карыстацца дапаможнікам, які дапоўнены перакладам старажытнагабрэйскіх тэкстаў на больш даступную мову, мы ў якасці прыкладу згадаем тут малітоўнік “Шамрэй эмуна”, прызначаны для распаўсюджвання ў краінах былога СССР.¹¹ Слова “סידור” у габрэйскім тытуле гэтага выдання не павінна нас бянтэжыць, паколькі насамрэч кніга змяшчае як будзённыя, так і святочныя малітвы.

Методыка атрыбуцы габрэйскіх сувояў

Падчас атрыбутавання габрэйскіх пергаміновых манускрыптаў належыць развязаць 3 асноўныя задачы, а менавіта — вызначыць: 1) што з сябе ўяўляе дадзены рукапіс; 2) які ён мае тэкставы склад; 3) якія прысутнічаюць страты. Паколькі надзейнае датаванне пергаміновага сувою запісанага квадратным пісьмом, а таксама дакладнае высвятленне месца яго напісання, магчыма толькі пры наяўнасці пісальніцкага “калафона” (які на літургічных рукапісах практычна не сустракаецца), на гэтым пытанні мы адмыслова спыняцца не будзем.

Існуе некалькі прыёмаў, прыдатных для атрыбуцы габрэйскіх літургічных рукапісаў. Яны, найчасцей, выкарыстоўваюцца ў комплексе, аднак парадак іх ў працэсе атрыбутавання зазвычай абумоўлены станам захаванасці сувоя; таму найперш варта высвятліць, ці мы маем дачыненне з поўным тэкстам, або ў нашым помніку прысутнічаюць істотныя страты.

I. Праверка па першым і апошнім слове рукапіса мае сэнс у выпадку, калі сувой захаваў поўны тэкст. Наяўнасць абодвух “эц-хаім” або адступаў для іх мацавання на пачатковым і канцавым аркушах, у пераважнай боль-

¹⁰ Пять мегилот и гагада шел Песах. — Иерусалим: Шамир, 1998. — 167 с.

¹¹ סידור עברי-רוסי שומרי אמונה = Шомрей эмуна: молитвенник, с переводом на рус. яз. — Б. в. д. — 304, [4] арк.

шасці выпадкаў будзе сведчыць, што сувой захаваўся без значных стратаў; гэта дае нам магчымасць скарыстацца са згаданага прыёму як з найпрасцейшага.

1) Калі сувой дастаткова аб'ёмны, можна дапусціць, што гэта “Сэфэр Тора” — найбольш часта сустраканы сёння ў айчынных сховішчах від габрэйскага рукапісу (поўныя манускрыпты звычайна маюць аб'ём парадку 60 аркушаў, што надае ім значную таўшчыню). У такім выпадку правяраем першае і апошнія словы тэкста нашага сувою, і калі запіс пачынаецца з “ברשית” (Род. 1: 1), а заканчваецца на “לעיני כל-ישראל” (Паўт. Зак. 34: 12), то можна меркаваць, што мы сапраўды маем дачыненне са стандартным рукапісам “Сэфэр Торы”, без правененцый і пісальніцкага “калафона”. (Разам з тым, не зашкодзіць узяць колькі пробак тэксту з сярэдзіны сувоя, каб пацвердзіць нашу атрыбуцыю; дзеля гэтага можна выкарыстаць некаторыя прыёмы з апісаных у далейшых пунктах.)

2) Калі пачатковы і канцавы аркушы ацалелі, але супадае толькі адна з названых вышэй цытатаў, гэта значыць, што або мы маем на сувоі “пабочныя” надпісы, зробленыя пісцом, уладальнікам і да т.п.; або нам у рукі трапіў рукапіс нетрадыцыйнага зместу.

У такой сітуацыі мы найперш павінны паспрабаваць размежаваць прыпіску і тэкст ўласна кнігі — то бо, адшукаць у тэксце адзін з цытаваных вышэй фрагментаў, якія сігналізуюць нам пра пачатак ці канец твора (безумоўна, наша праца будзе аблегчаная, калі почырк прыпіскі і асноўнага тэксту кнігі заўважна адрозніваюцца). Пасля вызначэння аб'ёма “пабочнага” тэкста мы можам прыступіць да спробы яго прачытання, што, верагодна, дасць нам інфармацыю пра акалічнасці стварэння ці бытавання рукапісу.

Калі ж нягледзячы на ўжытыя намі старанні, аддзяліць прыпіску ад асноўнага тэксту кнігі не ўдаецца, гэта можа сведчыць пра тое, што мы маем справу з рукапісам нетрадыцыйнага зместу, і што нас чакае наперадзе карпатлівая праца па расчытанні і вызначэнні паасобных тэкстаў, якія ўваходзяць у склад нашага манускрыпта.

3) Калі, насуперак нашым спадзяванням, не супадае ні пачатак, ні канец тэкста — прыходзім да высновы, што наш рукапіс, хутчэй за ўсё, “Торай” не з'яўляецца, і паўтараем тую ж аперацыю з тэкстамі “Хамэш мэгілёт”. Названы зборнік традыцыйна пачынаецца з “Песні песняў”, а яе тэкст — з загалова: שיר השירים. Заклучны фрагмент павінен паходзіць з Кнігі Эклезіаст: כל-נעלם אמ-טוב ואמ-רע (Экл. 12: 14) або Кнігі Эстэр: שלום לכל-זרעו (Эстэр 10: 3), бо насуперак фармальнаму загаловаку колькасць змешчаных у сувоі “Хамэш мэгілёт” тэкстаў не заўсёды раўняецца пяці.

II. Пошук цытаты. Найболей распаўсюджанай, аднак, з’яўляецца сітуацыя, калі габрэйскія сувоі трапляюць у музей ці бібліятэку з адным толькі наяўным “эц-хаім” і, адпаведна — са страчаным пачаткам ці канцом рукапіса. У такім выпадку алгарытм дзеянняў наступны.

Найперш высвятляем, ці мы маем дачыненне з пачаткам або канцом манускрыпта, а таксама правяраем пачатковы / канцавы аркуш на наяўнасць фрагмента тэксту, які сведчыць пра пачатак / канец той ці іншай кнігі Святога Пісьма. Калі мы пераканаліся, што перад намі Тора, спрабуем вызначыць, якія канкрэтна кнігі Пяцікніжжа захаваліся ў нашым рукапісе, і на якой менавіта адбыўся разрыў.

Абапіраемся на наступныя меркаванні. Паколькі паасобныя кнігі Пяцікніжжа ў сувоі “Сэфэр Торы” аддзяляюцца адна ад адной прабеламі ў 1–2 пальцы, мы можам высвятліць, на якую кнігу прыпадае разрыў — дастаткова знайсці бліжэйшы ад яго прабел. Параўнаўшы першыя пасля прабела словы з пачаткам чарговых кніг Пяцікніжжа і адшукаўшы супадзенне, мы атрымліваем пункт адліку: для першай паловы сувоя гэта і будзе кніга, на якую прыпаў разрыў; а для другой паловы сувоя — кніга наступная па той, на якую прыпаў разрыў. (Нам неабходна ведаць дакладна, з якой непасрэдна кнігай мы маем дачыненне, паколькі тыя ці іншыя фрагменты паасобных кніг — напрыклад, “Святарскай” і “Другога Закона” — маюць падобны змест і форму).

Далей мы бярем найбліжэйшы да разрыву фрагмент тэкста ў 3-5 слоў і перакладаем яго на мову, якой карыстаемся ў працы: такой колькасці слоў найчасцей бывае дастаткова, каб знайсці пры дапамозе “Сімфоніі” / “Канкарданцы” або пашукавіка электроннай Бібліі патрэбнае нам месца ў вызначанай ужо кнізе. На вынік гэтай аперацыі мы атрымліваем магчымасць прывязаць месца разрыва сувоя да тэксту Святога Пісьма з дакладнасцю да радка — што нам і патрэбна для складання кнігазнаўчага апісання рукапісу.

Падобным чынам можна праводзіць атрыбуцыю і іншых рукапісаў, якія змяшчаюць біблейныя тэксты ці іх фрагменты (“Хамеш мэгілёт”, “Гафтарот”, “Гагада шэль Пэсах”) — пры чым, у гэтых выпадках папярэдняе вызначэнне самой кнігі не заўсёды з’яўляецца абавязковым.

III. Вызначэнне паводле характэрных прыкметаў. Калі рукапіс патрапіў у істотна пашкоджаным стане (у прыватнасці, без пачатковага і канцавога аркушаў), або мы маем некаторыя іншыя праблемы з ідэнтыфікацыяй сувоя, на пачатковым этапе атрыбуцыі зручней абапірацца на характэрныя прыкметы тых ці іншых відаў рукапісаў і прысутных у іх тэкстаў.

1) “Тора” складаецца з 5-ці кніг, адзеленых адна ад адной прабеламі — гэта значыць, прабел прыпадае на кожныя 10-15 аркушаў, што пры дастаткова вялікім фрагменце сувоя ўжо дае нам ускоснае ўказанне на від рукапіса. Далей, сам прабел можа быць выкарыстаны для вызначэння біблейскай кнігі, што распачынаецца пасля яго — паводле першага яе слова (у габрэйскай традыцыі першае слова кнігі нават адыгрывае ролю яе загалоўка).

Паза тым, патрабаванне аднолькавай даўжыні для ўсіх радкоў у слупку літургічнага рукапіса прывяло да таго, што некаторыя фрагменты рытмічна арганізаванага тэкста ўсярэдзіне пэўных кніг вылучаюцца своеасаблівай “разрадکوўкай”. Такія фрагменты дастаткова лёгка адшукваюцца нават без учитвання ў габрэйскі тэкст, а пераклад іх пачатковых радкоў (або чарговае параўнанне з габрэйскім тэкстам) дае нам беспамылковую ідэнтыфікацыю твора. У Пяцікніжжы гэта: “Песня Майсея пры пераходзе праз Чырвонае мора” (Вых. 15: 2-19), “Другая Песня Майсея” (Паўт. Зак. 32: 1-43).

2) “Хамэш мэгілёт” можа не мець прабелаў напрыканцы складовых частак, паколькі тэксты ў зборніку, займаючы цалкам свае аркушы, не патрабуюць раздзялення (напрыклад, “Песня песняў” у сувоях вялікага фармата займае 1 поўны аркуш).

Гаворачы пра характэрныя прыкметы тэкстаў гэтага зборніка, адзначым, што пачатковая “ш” ў загаловку “Песні песняў” (שיר השירים) вылучаецца памерам у параўнанні да астатніх літараў, чым значна палягчаецца распазнаванне гэтага тэкста. Кніга Эклезіаст мае характэрную разрадکوўку часткі тэкста 3-й главы (Экл. 3: 2-8), а Кніга Эстэр — 9-й главы (Эстэр 9: 7-9)

3) “Гафтарот” і “Гагада шэль Пэсах” складаюцца з шэрагу драбнейшых частак, у сувязі з чым іх тэксты могуць раздзяляцца часцейшымі прабеламі. У выпадку “Гагады” належыць памятаць, што яна змяшчае вялікі аб’ём тэкста з Кнігі Выхаду, таму ёсць небяспека зблытаць яе пры аналізе паасобных фрагментаў з “Торай”. Яе адметнай асаблівасцю, аднак, з’яўляецца прысутнасць шматлікіх малітваў-бласлаўстваў, якія пачынаюцца з выразу “Бласлаўлены ты, Божа” (בארוך אתה) — яны, зшоў-жа лёгка заўважныя нават без адмысловага ўчитвання ў габрэйскі тэкст.

Мадэль апісання габрэйскіх манускрыптаў

У спецыяльнай літаратуры можна сустрэць розныя мадэлі кнігазнаўчага апісання габрэйскіх манускрыптаў. Аўтар гэтых радкоў пры навуковай апрацоўцы пергаміновых сувояў улічвае параметры, якія могуць даць пад-

ставы для пазнейшай характарыстыкі рукапісаў айчыннага паходжання; схема апісання выглядае наступным чынам¹²:

Загаловак: уніфікаваная назва, месца і час стварэння (калі магчыма высьвятліць), месца захавання, інвентарны нумар / шыфр месцазнаходжання.

- I. *Тып і колькасная характарыстыка рукапісу*: сувой / кодэкс (у нашым выпадку, сувой), аб'ём (колькасць аркушаў), шырыня паласы сувою / (сярэдняя) велічыня аркуша.
- II. *Арганізацыя старонкі*: колькасць слупкоў на старонцы, адлегласць між слупкамі, велічыня верхняга і ніжняга палёў.
- III. *Арганізацыя тэксту*: памеры тэкставага слупка, колькасць радкоў у слупку, адлегласць між радкамі; колькасць літараў у радку.
- IV. *Характарыстыка пісьма*: вышыня літараў (радковая і з вынаснымі элементамі), наяўнасць / адсутнасць “тэгілім” (каронак на літарах).
- V. *Тэкставы склад*: від рукапіса, змест, інцыпіт (пачатковы фрагмент тэкста) і экспліцыт (канцавы фрагмент тэкста).
- VI. *Захаванасць*: наяўнасць / адсутнасць “эц-хаім” (драўляных стрыжняў), а таксама асадак і наверхаў на іх; стан знешняга аркуша і аркушаў усярэдзіне сувоя; страты і пашкоджанні.

Заканчэнне

Такім чынам, мы разгледзелі некаторыя пытанні, датычныя атрыбуцыі і апісання габрэйскіх літургічных пергамяных сувояў. Хочацца выказаць спадзяванне, што наш досвед, атрыманы падчас апрацоўкі габрэйскіх рукапісаў, акажацца карысным для калег, што займаюцца аналагічнымі праблемамі.

SUMMARY

The article dedicated to problems of attributing of written in Belarus parchment scrolls in Hebrew used by Jews in liturgy as well in prayful and ritual practice. The manuscripts can be divided for some kinds according to their contents texts: the Torah (i. e., the Five Books of Moses), the Khamesh Megillot (it means “The Five Scrolls” which usually consists of books: Song of Solomon, Ruth, Lamentations, Ecclesiastes and Esther), Haftorot (readings from the Bible books of Prophets) and the Hagade shel Pesakh (book for celebrating of Passover). The author scrutinizes each kind of them and then tries to mark out their attributes. Some suggestions on attributing and making of bibliographical description of Hebrew parchment scrolls for keepers of Belarusian museums, scientific libraries and archives are given at the end of article.

¹² Пры публікацыі парадак элементаў можа змяняцца з увагі на логіку падачы матэрыялу.